

„BÉKÉVÉ OLDJA AZ EMLÉKEZÉS...”?

Érettségi 1944-ben

Ezt írd meg! – biztatott levelében Cegléden lakó kedves barátnőm, aki egy holokausztról szóló kiadványban egy pár sorban leírt történetre figyelt föl: „Nyíregyházán a két evangélikus gimnázium tanári kara lehetetlennek tűnő feladatot vállalt. Elinézte, hogy gettóba zárt diákjait az érettségi idejére kiengedjék és vizsgázhassanak.”¹ Emberileg és tanárként egyaránt nagyon megérintett az eset, és foglalkoztatni kezdett a gondolat, vajon hogyan zajlott le ez a 74 évvel ezelőtti érettségi, és mi történt a végzős osztály zsidó diákjaival utána. Tudtam, hogy élő szemtanút, résztvevőt már nem valószínű, hogy találok, de bíztam benne, hogy az egykori osztálytársak lezármazottai talán tudnak segíteni. Nagy örömemre sikerült megtalálnom az 1944-ben érettségizett osztály egyik tagjának, **Szesztay Andrásnak**² a fiait: **Szesztay Domokost** és **Szesztay Ádámot**. Megható volt számomra az a nyitottság és segítőkészség, ahogyan kérésemet fogadták, s Édesapjuknak olyan írásait és szóbeli emlékeit osztották meg velem, melyek nélkül nem születhetett volna meg ez az írás. Ezúton is köszönöm kivételes kedvességüket és segítségüket, s szeretnék ezzel az írással a 2017 júliusában elhunyt **Szesztay András** emléke előtt is tisztelni, akinek – fia szavait idézve – az egyik legfontosabb szívügye volt zsidó osztálytársai emléke.

A II. világháború az élet minden területét áthatotta, nem kímélte az iskolákat sem. A Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium épületét 1942 novemberében hadikórházzá alakították át, ezért a tanítást az evangélikus leánygimnáziumban a délutáni és esti órákban tudták megoldani. Az 1943/44-es tanévben pedig – miniszteri rendeletre – mindössze öt hónap alatt (november 3-tól március 31-ig) kellett elvégezni a tananyagot az osztályokban és fölkészíteni a végzősöket az érettségire. Az iskola azonban a mostoha körülmények között is igyekezett a normális élet korábbi kereteit megőrizni. Működött mind a kilenc

diákegyesület, s a március 15-i ünnepélyt is rendben megtartották. Március 20-án azonban gyülekezési tilalom miatt már nem lehetett Kossuth Lajos halálának 50. évfordulójáról a szobránál megemlékezni, a rendezvényt a leánygimnázium zárt udvarán tartották meg.³ Az előző napon szállták meg a német csapatok Magyarországot...

Április 4-én lezajlott az évváró, s a végzős nyolcadikosok elkezdtek készülni az érettségi vizsgákra. A 45 fős osztályban 16 zsidó fiú volt. Bár egyiküket már hat éve reformátusként jegyezték be, a hatályos törvények értelmében ő is zsidónak minősült.

Április 5-én érvénybe lépett az a rendelet, mely kimondta, hogy „minden hatodik életét betöltött zsidó személy – nemre való tekintet nélkül – köteles házon kívül felső ruhadarabjának bal mellrészén, jól láthatóan, 10x10 cm átmérőjű szövet-, selyem, vagy bársonyanyagból készült, kanárisárga színű, hatágú csillagot viselni.” (1.240/1944. ME számú rendelet a zsidók megkülönböztető jelzéséről)

Elképzelnem sem tudom, milyen érzés lehetett ezzel a megbélyegzéssel kimenni az utcára az emberek közé... Márpedig április 12-én, 13-án és 14-én a fiúknak ki kellett lépniük a házból, bal mellükön sárga csillaggal, amit semmiféle trükkel nem volt szabad eltakarni, s végig kellett menniük Nyíregyháza utcáin, hogy eljussanak a gimnázium internátusába, ahol reggel 7-kor kezdődtek az írásbeli vizsgák. 12-én megírták mindannyian a magyardolgozatukat, majd másnap a latin- és a harmadik napon a németdolgozatot is. Aztán mindenki elkezdett tanulni a szóbeli vizsgákra... Eközben a zsidókra vonatkozóan szinte naponta adtak ki rendeleteket, melyeket a Nyírvidék c. helyi lap is mindig közölt.

Április 15-én jelent meg a K 10 000/1944. sz. polgármesteri hirdetmény: „Felhívom a Nyíregyháza város területén lakó valamennyi megkülönböztetésű jelzést viselő zsidót, hogy 1944. évi április hó

16. napjának 0 órájától a város területét nem hagyhatják el.” (10. old.)

Április 16-án megkezdtek 36 vidéki település zsidó lakosságának a nyíregyházi gettóba való szállítását.⁴

Április 17-én „a hazafias érzésű keresztényekhez” szóló felhívást tett közzé a polgármester: „Aki (...) Nyíregyházán azt látja, hogy az általa is jól ismert zsidó férfi vagy zsidó nő nem viseli a sárga csillagot, vagy irattáskájával elfödve hordja, azonnal jelentse ezt a rendőrségnek.” (2. old.)

Április 20-án újabb hirdetmény jelent meg, mely leírta, mely utcák határolják „a zsidók számára elzárt és elkülönített” városrészt, majd felhívta a figyelmet a következőkre: „A kijelölt városrészen (ghettó) sem semmiféle járóművel, sem gyalog keresztül menni nem lehet. Az ide letelepített és megkülönböztető jelzést viselő vidéki és nyíregyházi zsidók e városrészt el nem hagyhatják.” (6. old.)

Április 24-től 28-ig a közel ötezer nyíregyházi zsidót is beszállították a gettóba. Bár a gettósításra vonatkozó rendelet hatályba lépésének időpontja április 28. volt, Nyíregyházán ekkorra a zsidók összegyűjtése már be is fejeződött. A gettóba zárt emberek létszáma 17 580 fő volt.⁵

Egyetlen fiú, a Tokajból bejáró Szász András egy adminisztrációs tévedés miatt elkerülte a gettót. „Tokajban a templónál hatóságok azt mondták, hogy ő nyíregyházi, Nyíregyházán meg azt mondták, hogy tokaji” – idézi emlékeit Szesztay András a fia által készített életinterjújában.⁶ A többiek a borzalmas zsúfoltságban és a számkra szinte elképzelhetetlen pszichés körülmények között próbáltak tanulni az érettségire, miközben az a bizonytalanság is gyötörhette őket, hogy kimehetnek-e egyáltalán a gettóból, befejezhetik-e úgy a nyolc gimnáziumi évüket, mint szerencsebb származású osztálytársaik. Osztályfőnökük dr. Belohorszky Ferenc volt, akinek Thuróczy Zoltán püspök támogatásával sikerült elintéznie, hogy a zsidó tanítványai kijöhessenek a gettóból letenni az érettségi vizsgát.⁷ Ez a gesztus mai szemmel nézve talán természetesnek, sőt egyszerűnek tűnik, de az akkori viszonyok között egyáltalán nem volt az. Egy olyan korban, mikor a zsidókat törvények és rendeletek fosztották meg legelemibb jogaiktól is, mikor a keresztény lakosságot hivatalosan is eláru-

¹ Holocaust Szabolcs-Szatmár megyében. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 1994. 2. sz. 174.

² Szesztay András (1926–2017), Vietorisz József tanár-költő unokája, az 1944-ben érettségizett osztály eminens tanulója volt. Budapesten járt egyetemre, ahol 1944-ben bekapcsolódott a svéd diplomácia embermentő tevékenységébe. Jogot végzett, de erkölcsi okokból nem vállalta a felajánlott ügyvézi állást. Egy ideig alacsonyabb végzettséget igénylő munkakörökben dolgozott, majd az MTA Szociológiai Intézetében. Csehszlovákia megszállása elleni tiltakozása miatt innen elbocsátották, ezután az Országgyűlési Könyvtárban, később pedig a Városépítési Tervező és Tudományos Intézetben kapott munkát. Innen ment nyugdíjba 1986-ban.

³ A Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium 83. Évkönyve. Szerk.: Zsolnai Vilmos. 12.

⁴ Nagy Ferenc, A nyíregyházi zsidóság pusztulása. Forrásközlés – A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 33. Nyíregyháza, 2004. 26.

⁵ I. m. 22.

⁶ Szesztay András beszélgetése fiatalabb fiával, Ádámmal. Csak az igazat, a tiszta igazat. Ünnepi kötet a 80. éves Szesztay András tiszteletére. Szerk.: Zalatnay István. Théma, 2006. 21.

⁷ I. m. 23.

lásukra szólították föl, mikor azok ellen is rendőrségi eljárás indult, akik a gettóban sányuló ismerősüknek ennivalót vittek, nem volt kockázatmentes azért folyamodni, hogy a 15 zsidó gyereket a szigorúan őrzött helyről kiengedjék érettségizni. Sajnos, írásbeli nyoma nem maradt, és az sincs már, aki elmondja, hogyan történt ez pontosan. Azt sem tudhatjuk, mit érezhettek a fiúk, amikor értesültek erről a lehetőségről. Egy biztos: reményt kaptak. Reményt a megaláztatás közepette, hogy mégis érnek valamit, hiszen az alma máter teljes jogú diákjainak tekinti őket. S reményt arra is, hogy talán még sincsenek annyira kitaszítva, elhagyatva, mint ahogyan ezt eddig érezhették.

A szóbeli érettségi vizsgák május 2-től 5-ig tartottak. A 16 fiúból egy (Grósz Gábor) nem jelent meg, de a többiek mind levezgáztak. Müller István „kitüntetéssel”, Gácsi János és Glück József „jó”, Fischer Tamás, Forró László, Haraszi István, Lax György, Lebovits László, Lövy László, Molnár István, Rácz Tamás és Verő István „érett” minősítést kapott, Fischbein Imre,

Krausz Ernő és Szász András fizikából javító vizsgára kényszerült.⁸ Fischbein Imrének és Krausz Ernőnek ezt már soha nem volt lehetősége letenni...

Nézem az osztály tablójának fotóját. Látszólag ugyanolyan, mint a többi régi tábló: 45 fiú szabályosan elrendezve az igazgató úr és a tanárok körül. De egy kicsit alaposabban szemügyre véve nem nehéz észrevenni, hogy az enyhe ívben lefelé hajló alsó két sorban a fiúk nem Bocskai-ruhában vannak, hanem sötétebb-világosabb öltönyben, kinek milyen volt... Amikor a képek készültek, ők már nem viselhették a magyaros egyenruhát... S a tekintetük „üzött gyerek-tekinet” a „jövátehetetlen árvaságuknak a fájalmával”⁹ – fogalmazott szívbe markoló pontossággal egykori osztálytársuk, Szesztay András.

Május 5-én megkezdődött a gettóban összezsúfolt zsidók kitelepítése gyűjtőtáborokba „A nyíregyházi gettóból három gyűjtőtáborba szállították a szerencsétlen embereket: Nyírjes-tanyára, Simapsztára és Harangod tanyára. (...)

*A gyűjtőtáborok kiürítése, a deportálás május 14-én kezdődött.*¹⁰

A tokaji Szász András, aki a gettósítást oly szerencsésen elkerülte, a gimnázium református lelkésztanárának, Kiss Istvánnak köszönheti, hogy a bevagónírozástól is megmenekült. A lelkész – nem kis kockázatot vállalva – előredátumozott keresztlevelet állított ki a fiúnak,¹¹ aki az érettségi vizsga után felült a vonatra, és a pesti rokonokhoz utazott. Rajta kívül még három fiú élte túl a borzalmakat: Fischer (Falus) Tamás, Glück József és Haraszi István. Egyikük az első érettségi találkozó hajnalán osztálytársával, Andrásal üldögélve a Sóstó partján, így emlékezett vissza: „– Verő Pistának a munkóján kellett végigállnia a négynapos utat. Hetvenünket préseltek be a tehervagonba, annyi helyünk sem volt, hogy legalább öt lefektethetünk volna. – A tábor kapun túl, a rámpánál sorakoztattak. Megparancsolták, hogy hányjuk halomba a csomagjainkat. Az egyik SS-legény fel-alá járkált a sorok között. Pista előtt megállt, rámeredt, kirántotta a hóna alól a munkót, és nagy ívben felhajította a koffer domb tetejére. – Émelyítő fekete füst szállt a barakkok fölé. Akkor értettük meg, hova hozták minket.”

Tizenkét osztálytárs fiatal élete, jövője semmisült meg Auschwitz fekete füstjében...

Az 1944-ben érettségizett osztály minden érettségi találkozó előtt ellátogatott a nyíregyházi zsidó temetőbe a hiányzókra emlékezni... Az évek előrehaladtával azonban lassan egyre kevesebben lettek az emlékezők. Az érettségi 55. évfordulóján Szesztay András már a végső csendre készüléjében mondta el beszédét a temetőben: „Nekünk itt azokra a barátainkra kell emlékeznünk, akiknek nem adatott meg, hogy csendben szoktathassák szívüket a Csendhez – az élet gyönyörű csendjeiben: hegytetők hűvösében; műremekek ihlette katarzisokban; szerelmi beteljesedések megpihenségeiben; alvó gyerekük, unokáik mézes álmát vigyázva. Azokkal kell szembeeselnünk, akiket üvöltöző örök, dördülve becsapódó marhavagonajtók, káromkodások, farkaskutyahörgések fosztottak meg a Csendre csendben felkészülés méltóságától.”

Az egykori VIII. osztályból ma már mindannyian odaát vannak a túlsó parton, a végső Csendben. Mi pedig, akik a történelemkönyvek száraz tényei után egyre több személyes emberi tragédiával szembesülünk, itt vagyunk, és nem tudjuk háborgó lelkünket lecsendesíteni...

Urbán Terézia

Utolsó előtti sor balról jobbra: Fischbein Imre, Fischer Tamás, Forró László, Gácsi János, Glück József, Grósz Gábor, Haraszi István, Krausz Ernő. Utolsó sor: Lax György, Lebovits László, Lövy László, Molnár István, Müller István, Rácz Tamás, Szász András, Verő István. A negyedik sorban balról a második: Szesztay András. (A táblófotót Szesztay Domokos bocsátotta rendelkezésemre Édesapja hagyatékából, s a nehezen olvasható nevek alá ő írta föl újra a neveket.)

⁸ A Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium 83. Évkönyve. Szerk.: Zsolnai Vilmos. 28.

⁹ Szesztay András: „Lengyelországnak határán...”. Confessio, 1992. (16. évf.) 1. sz. 59.

¹⁰ Nagy Ferenc, A nyíregyházi zsidók pusztulása. Forrásközlés – A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 33. Nyíregyháza, 2004. 23., 26.

¹¹ Szesztay András beszélgetése fiatalabb fiával, Ádámmal. Csak az igazat, a tiszta igazat. Ünnepi kötet a 80. éves Szesztay András tiszteletére. Szerk.: Zalatnay István. Théma, 2006. 21.

¹² Szesztay András: „Lengyelországnak határán...”. Confessio, 1992. (16. évf.) 1. sz. 57.

¹³ Szesztay András: „Szoktassuk szívünket a csendhez...”. Sófár, 1999. nov. 25. 4.